

Stelu Șerban

Moldvai katolikusok és ortodoxok kapcsolatainak ideológiai és társadalmi vonatkozásai

A címben megjelölt témát mindenekelőtt el kell helyeznünk a közvetlen események kontextusában, ha csak megközelítőleg is. Ennek ellenére nem szándékszunk vitába szállni a témában született eddigi írásokkal. Azt szeretnénk, ha az itt bemutatott, statisztikai alapokon nyugvó és bármikor ellenőrizhető adatokat önállóan kezelnék, függetlenül a moldvai katolikusok problémáját illetően eddig megfogalmazott, olykor radikálisan ellentétes nézőpontoktól.

Az alább bemutatott adatok egy nemrég folytatott terepkutatás eredményét képezik (2002. március-június). A kutatás során a szociálintropológia módszereivel végeztünk vizsgálatokat néhány Bákó megyei, felekezeti vegyes szerkezetű, katolikus és ortodox faluban.¹ A bevezetés kivételével, ahol a tanulmányozott téma jellemzőiről beszélünk, adatainkat a gorzafalvi és a frumószai katolikus és ortodox felekezeti csoportok 1920–2000 közötti házasságkötési statisztikájára alapozzuk. A tárgyalt adatok bemutatása részben a kutatás minőségéből is adódik, főleg a dolgozat záró részében, ahol a felekezetek közötti házasságkötések problematikáját elemezzük.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy adatainkat más szemszögből mutatjuk be, mint az eddigi forrásmunkák, melyek főleg történeti és néprajzi megközelítésben tárgyalták a témát.² Természetesen nem hagytuk figyelmen kívül ezeket a munkákat, annak ellenére, hogy nem állítjuk azt, hogy kimerítő részletességgel ismerjük őket. Tettük ezt mindenekeelőtt azért, mert az általunk vizsgált falvakban a többé-kevésbé művelt lakosság ismeri az ilyen jellegű munkákat (illetve a bennük megfogalmazott tételeket). A különböző konfliktusok során saját véleményük alátámasztására forrásként használják fel a Dumitru Mărtinaș, Iosif Gabor vagy Ioan Ciubotariu munkáit.³ Nemcsak az aktivizmus különböző szintjeit, mint a Moldvai Csángómagyarok Szövetségének tevékenységét, valamint a nem politikai-kulturális, hanem inkább hivatási szervezetek (mint pl. a Kolping Család) akcióit ismerik jól e falvak lakói, hanem a közvetlen következményekkel is tisztában vannak.

¹ A kutatást a Kriza János Néprajzi Társaság támogatta. Ami a projekt támogatását illeti, Pozsony Ferenc, a Kriza János Néprajzi Társaság elnöke rendkívül segítőkész volt, ugyanakkor a problémát illető „javaslatok”, illetve a problémával járó „érzékeny pontok” bemutatásakor mindvégig megőrizte semlegességét.

² A kutatás szociológiai vetületének bemutatása a Ioan Jinga gorzafalvi történelemtanárral készített interjú során merült fel. Arról beszélgetve, a katolikusok hogyan helyezkednek el a környékbeli falvakban, Ioan Jinga megjegyezte, hogy abban az időben (Ștefan cel Mare uralkodása idején) Moldva lakossága nem haladta meg a 400 ezer lelket (beleértve Észak-Bukovinát és a Dnyeszterig tartó területeket is). A történelmi források által megemlített mintegy 10 ezer moldvai katolikus a 18. századig élt békességben a helybéli óslakosokkal, jelentette ki Ioan Jinga. Tulajdonképpen a moldvai katolikusok jelen szociális dinamikájának szempontjából a mai 250 ezer katolikus ittlétét nem magyarázza a 10 ezer lelkes közösség – még ha *illo tempore* csoportként is tételezzük, azaz mint őshonost. Más jelenségek, mint elsősorban a migráció, majd a többségi lakossághoz való akkulturáció a jelenlegi közösség szempontjából jelentősek.

³ Valerian Stan és Renate Weber a *The Moldavian Csango* (International Foundation for Promoting Studies and Knowledge of Minority Rights, Budapest, 1997.) című munkájában a csángó kérdés tárgyalásának nézőpontjaira reflektál, hangsúlyozva a történelmi, demográfiai és nyelvi, intézményes és törvényes megközelítéseket. Pontosabban az adott társadalmi csoportnak a román hatóságokkal, valamint a Romániai Magyar Demokrata Szövetséggel fenntartott kapcsolatairól van szó. Főlősleges hangsúlyoznunk, hogy a különböző elméleti és gyakorlati megközelítések összekeverése súlyos hiba lenne.

A *csángó kérdést* jó ideje mediatizálták már, a diskurzustípusnak megfelelő szabályokkal és hiányosságokkal.⁴ A média (főleg a televízió) által szolgáltatott információkra oly fogékony rurális közösségek azonnal feldolgozzák e diskurzus anyagait. Ugyanakkor a fent említett vagy hasonló szervezetek elvárják tagjaiktól a beérkező információ és érintett szereplők elfogadását, megtagadását vagy legalább az értékelését. E kontextus ismeretében a moldvai katolikus falvakba érkező kutatót negatív hozzáállással fogadják.

Nem meglepő, hogy kutatásunk már a kezdettől fogva nagyon erős ellenkezésbe ütközött. Ilyen körülmények között a kutatást irányító alapelv az, hogy „a (téma) alany(á)nak mindig igaza van”. De még mielőtt következtetéseinket megfogalmaznánk, ahhoz, hogy a moldvai csángók problematikájának mélységét érzékeljük, elengedhetetlen a terepkutatás körülményeinek legalább nagyvonalú bemutatása. Átlépve tehát a témáról összegyűlt (többé-kevésbé) szakirodalmon, valamint a kérdés politikai és mediaticus konnotációin, felvetődik a kérdés, mi alkotta terepkutatásunk közvetlen kontextusát?

Ideológiai konnotációk⁵

A gorzafalvi katolikus pap erőteljes elutasító álláspontra helyezkedett, a két faluból az övé volt a legelzárkózóbb viszonyulás.⁶ A közel egyórás beszélgetés során kiderült, hogy a kutatással kapcsolatos gyanakvó álláspontot a népszámlálás szervezői generálták, azzal a döntésükkel, hogy az illetékes hatóságok (elsősorban a jászvásári katolikus egyházfők) megkérdezése és jóváhagyása nélkül a népszámlálási kérdőív nemzetiséget illető rovatába felvették a *csángó* népvét.⁷ A katolikus plébános annak a meggyőző-

⁴ Viorel Stănilă kollégánk javaslatára jelzünk néhány megjelenést: Az Európa Tanács a romániai csángók kultúrájának védelmét kéri (Mediafax, 2001. november 15.), Szabó Tibor nyilatkozata (Háromszék, 2001. november 17.), Csángók napja (Háromszék, 2001. november 21.), Budapesten zajlott a veszélyeztetett európai kisebbségek konferenciája. Iskola kell az anyanyelvet beszélőknek (Krónika 2002. február 16–17.). A jelzett események román válaszkérdése nem késlekedett, és a Bukarestben, illetve Jászvásáron júniusban és júliusban megrendezett konferenciákban csúcspontot ki. A két fél közül a magyarok a moldvai csángók *magyar*, a románok pedig a *román eredet* mellett törtek lándzsát.

⁵ Az *ideológia* kifejezés használata kockázatosnak tűnik, mivel hatáskörébe a tanulmányozott falvak lokális szereplői, befolyásos és fontos – formális vagy informális – pozíciókat betöltő személyeik tartoznak. Mindezek ellenére használjuk, mert az azt alkotó diskurzusok kizárólag vagy *par excellence* hatalmi pozícióhoz kötöttek. Ezt a fajta diskurzust a helyi méltóságok – akiknek elismert az autoritása – alkalmazzák. Az előzetes kutatások során, amikor Frumószán megpróbáltuk kiválasztani azokat a személyeket, akikkel majd interjúkat készítünk, elsősorban – nemegyszer redundáns módon – Vasile Țepeș tanár személye került fel. Annak ellenére, hogy jelenleg formális pozíciót tölt be – községi tanácsos –, autoritásának sokkal kiterjedtebb az alapja: nemcsak politikai hatalmat képvisel, hanem *episztemikus* autoritást is, a Bochenski által megfogalmazott értelemben, a felekezetek közötti kapcsolatok területét is beleértve. A tanulmányunknak ebben a részében csak a nem falubeli személyekkel – *in spe* a kérdést vizsgáló kutatókkal – való kapcsolatok konnotációit tárgyaljuk. A felvetődő kérdés az, hogy az egyes méltóságok milyen mértékben alakították ki hatalmi és autoritási kapcsolatokat az adott helyzetben. Úgy gondoljuk, hogy a bemutatott példák tisztázó jellegűek.

⁶ Nem áll szándékunkban sem *elítélni*, sem *leleplezni* a kutatásunkban részt venni szándékozó személyeket. A kérdés polemikus jellegéből adódóan a legmegfelelőbb bemutatási mód az akronimák vagy parafrázisok segítségével lett volna megoldható. A nyugat-európai szociálintropológia és néprajz etikus követendő szabályként tekinti az említett eljárást. Romániában azonban e szabályokat nem fogadják el és nem alkalmazzák, s mivel a tanulmány belső megjelenésre készült, a konkrét hivatkozási formákat használjuk. Mindezek ellenére, elutasítunk minden olyan próbálkozást, amely a megszólaltatott személyek megvádolására irányulna, és ezúton megköszönnénk mindenkinek, hogy segítséget nyújtott kutatásunk kivitelezéshez.

⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a kifejezést már az 1992-es népszámláláskor használták (lásd Stan–Weber. i. m. 11.). Nemrég az Európai Tanács Parlamentjében elfogadták a 9078-as ajánlást (2000. május 23.),

désének adott hangot, hogy a jelenlegi kormánykoalíció megegyezett abban, hogy a 2002-es népszámlálás során a (római, illetve görög) katolikus felekezetet kiszorítsák a román nemzetiség kategóriájából, s így a román többség 100%-os arányban ortodox felekezetüként szerepeljen.

Sokkal nyugodtabb hangnemben zajlottak a beszélgetések a két gorzafalvi ortodox pappal. Feltűnt a két pap kisebbségi érzése, ami bizonyos mértékben a statisztikai adatokkal is magyarázható. Érdekesnek tűnt a helyi történelem tényeinek hangsúlyozása, a két felekezeti csoport külön létének kiemelése (külön terület, székhely, külön templom létezése, valamint más-más történeti kontextusban létező „történelem” – templomépítés, -áthelyezés, -visszaköltöztetés stb.). Az ortodox papok megemlézték, hogy a török betörések miatt az ortodox templomot is elköltöztették egy időre mai helyéről, mely állításuk szerint eredeti helye volt (az általuk felhozott érvek között szerepelt a templom helyén talált néhány szláv feliratú kő).

Különös érdeklődés vezette a helyi politikum alakulását. A faluban nem számít a politikai párt, csak a felekezet. Azaz, soha nem választanak meg polgármesternek egy ortodox vallásút, mert a szavazás felekezeti alapon történik, és a többségi katolikusok soha nem szavaznak egy ortodoxra.

A beszélgetés másik alapvető témája volt a két anglikánus misszionárius által a környező falubeli gyerekek számára alapított óvoda. Annak ellenére, hogy elfogadhatatlannak találták az „adventisták” hittérítő munkásságát,⁸ kritikusan közelítették meg egyes falusi méltóságok hozzáállását, akik az említett intézmény ellen bujtogattak „néhány falubeli vénasszonyt”. Ezért a misszionáriusok a szomszéd Hârja faluba helyezték át az óvodát. Megjegyzendő, hogy az érdeklődés egészen addig terjedt, hogy az említett misszionáriusok alapítványára még az interneten is rákerestek.

A falu polgármestere volt az, aki – helyzetéből adódóan is – a „legpolitikusabban” állt hozzá a kutatás témájához. Végtelenül energikus személyiségként reggeltől délután 3 óráig a polgármesteri hivatalban tevékenykedett, és temperamentumának köszönhetően az alkalmazottaival való kapcsolatban nem tűrt ellentmondást. Többek között emiatt is (erkölcstelenséggel és opportunizmussal is vádolták!) erősen támadták pozícióját. Ennek ellenére nagyon eredményesnek bizonyult a különféle problémák megoldásában, és tekintélyét nemcsak a főbb felekezetek papjai ismerték el, hanem az adventista közösség vezetői is.

Ami közvetlenül a kutatásunk témáját illeti, a polgármester úgy nyilatkozott, hogy nem léteznek felekezetek közötti „problémák”. Mégis elismerte, hogy a múltban voltak efféle gondok, de mivel csak hat éve van a polgármesteri hivatal élén,⁹ erről az időszakról nyilatkozhat. Úgy tűnt, a polgármester személye, illetőleg a képviselt politikai hatóság kohéziós ereje által a közösség stabilitásra lelt. A kutatás elkezdését a „törvényesség” szempontjából kezelte: mivel ez időben zajlott a népszámlálás, úgy gondolta, hogy az adatgyűjtés nem lesz hatékony, és főleg nem törvényes. Csak miután leellenőrizte kilétünket (a támogató intézménynél egyaránt) adta hozzájárulását, hogy március 29-e, azaz a népszámlálási terepmunkálatok lejárta után visszatérhessünk a faluba.

amelyben a *csángó* kifejezést alkalmazzák az említett moldvai közösség megnevezésére. Ugyanakkor „se stabilește fărã echivoc cã dialectul ceangãilor este maghiarã” („kétséget kizáróan megállapították, hogy a csángók nyelve a magyar”) (Pozsony 2002. 8.).

⁸ Gorzafalván az 1950-es évek után adventista közösség alakult ki. Tagjainak nagy többsége a másik két felekezetből tért át.

⁹ Mint polgármester 2000 óta van a falu élén, addig az alpolgármesteri tisztséget viselte.

A másik bákói faluban, Frumószán a kutatás témájának fogadtatása sokkal enyhébb volt. Az ortodox pappal – Balcani községközpont plébánosával¹⁰ – való első beszélgetésünk nem találkozunk egyértelmű elutasítással. De az utólagos hozzáállás azt bizonyította, hogy némi gyanakvás itt is létezett. Már az első találkozás alkalmával elkértük a frumószai ortodox házassági anyakönyveket. A pap megígérte, hogy rendelkezésünkre bocsátja azokat, viszont megjegyezte, hogy nem tudja pontosan, merre lehetnek, azal indokolva, hogy a parókia archívuma a templom padlásán leledzik. A kutatási időszak végéig nem sikerült megszerezni csak néhány szétszórt periódusra vonatkozó anyakönyvet, mert kérésünk teljesítését különféle indokokra hivatkozva elodázták.

Később, egy Frumószán lakó falubeli tanácsossal való beszélgetés során tudtuk meg, hogy már kezdettől fogva gyanakvás övezte tevékenységünket. Néhány falubeli méltóság egy magánjellegű összejövetelen eldöntötte, tulajdonképpen azért érkezünk a faluba, hogy a Frumószai és Balcani közötti telepen lakó ortodox felekezeti romákat áttérítsük katolikus hitvallásra. E kezdeti megalapozatlan minősítésnek köszönhetően később a hatóságok, az ortodox pap, a polgármester, valamint a polgármesteri hivatal dolgozóinak szándékainkkal kapcsolatos hitetlenkedését. A polgármesteri hivatalnokok ugyancsak a halogatás taktikáját alkalmazták velünk szemben. Indokként a szomszédos Perzsol falubeli „problémákra” hivatkoztak, de soha sem volt egyértelmű, hogy pontosan mire is gondolnak.

Sokkal segítőkészebbnek bizonyultak a frumószai lakosok, függetlenül attól, hogy méltóságok (a katolikus pap, a volt iskolaigazgató, az ortodox egyház volt főgondnoka) vagy egyszerű (katolikus vagy ortodox) emberek voltak. A katolikus pap tetemes segítséget ajánlott föl. A téma hangulatába bevezető kezdeti általános beszélgetés után rendelkezésünkre bocsátotta a parókia archívumának anyagait is. Nagyon sokat segített a teljes frumószai közösség által tisztelt, meghatározó egyéniségű, ortodox vallású Tepeş Vasile, a volt iskolaigazgató is.

Gorzafalvától és Balcani-tól eltérően, Frumószán a kutatás témáját nem kötötték semmilyen ideológiai diskurzushoz, valamint nem próbálták meg minősíteni. Jelen írásban nem szándékszunk a fogadtatástörténetek különbözőségének magyarázatát adni.¹¹ A statisztikák előzményeként szeretnénk hangsúlyozni, hogy az ún. *csángó kérdés* felvetése, meghatározása és megoldása nem a nevezett népcsoport eredetétől függ, hanem attól a kontextustól, amelyben tárgyalják, a helyitől egészen a nemzeti-intézményi keretig. Mi több, a kérdés által felvetett tét politicizálása teljesen alkalmatlan, akár csak helyi szinten is. Szükséges lenne tehát a semleges megközelítés, két szempontból is: megfelelő eszközök felhasználásával a kutatás során, amelyek biztosítanák az adatok elfogadható pontosságát, valamint a továbbiakban ezen adatok alapján többféle törvényes és alkotmányos megoldás kidolgozása.

A fentebbi eszmefuttatás célja azon tévhit eloszlatása is volt, hogy a tárgyalt téma leegyszerűsíthető statisztikai adatok bemutatására. De egy hasonló helyzet releváns lehet a moldvai katolikus közösség életének megértéséhez. A házasságkötések következ-

¹⁰ A frumószai ortodoxok a balcani-i parókia leányegyházaként működnek.

¹¹ Meghatározható persze, hogy a kutatással szembeni attitűdöket milyen mértékben befolyásolta a téma mint olyan, a kutatók személye – akik bukarestiként az ország politikai központját képviselték –, illetve a kutatók hozzáértése a téma bemutatásáról. Ez utóbbival kapcsolatban eredetileg arra gondoltunk, hogy egy *áltéma* – a hagyományok és szokások – felvezetésével nyerjük meg a közösséget, ami egy közösség érzékeny kérdéseinek kutatásakor nem szokatlan eljárás. Mégis eltekintettünk ettől a módszertől, arra gondolva, hogy kockázatai ellenére a direkt bevezetés eloszlathatja a kérdés kétértelműségeit, ami a moldvai csángók/katolikusok esetében főleg az identitástudattal kapcsolódik össze.

tében – mind időben és térben, mind a két falu globális viszonylatában, valamint az egyes falvak felekezeti közösségeiben – a változó rokonsági kapcsolatok határozzák meg a vállalt identitások dinamikáját.

Demográfiai helyzet

Mint ahogy fentebb pontosítottuk, a moldvai katolikusok és ortodoxok problémáját szociológiai szempontból közelítjük meg, ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül a statisztikai valóságot. A különböző források jelezték már a múltban egy katolikus közösség létezését, mely számszerűleg szerény volt ugyan, de meglehetősen kiterjedt területen élt. A Vatikán archívumában több 1595–1604 közötti levélben ismétlődik a tízezres lélekszámú katolikus közösség említése, a mintegy 400 ezres összlakossághoz viszonyítva, mely Moldvának 21–25 „tartományát” (*terrae*) lakja.¹² Később, 1849-ben, Nicolae Șuțu statisztikájában már 44 317 katolikus vallású személyt említ, az 1 462 105-ös összlakosságú Moldvához viszonyítva.¹³ A két adat összevetéséből látszik, hogy Moldvában a katolikus lakosság aránya számottevően nem változott.¹⁴

A két tanulmányozott falu esetében csak a 19. század végétől vannak adataink, ezt jelzi az 1. és 2. táblázat.

1. táblázat. **Gorzafalva**

Év	Összlakosság	Felekezet		Etnikum/nemzetiség		Anyanyelv/ (1992-ben beszélt)	
		Ortodox	R. k.	Román	Magyar	Román	Magyar
1895	2653	–	–	50,5%	46,8%	–	–
1912	3761	–	–	–	–	–	–
1930	3975	52,7%	47,1%	88,6%	9,4%	82,1%	17%
1992	6938	–	57,9%	–	–	–	36% (34,6%)

2. táblázat. **Frumósza**

Év	Összlakosság	Felekezet		Etnikum/nemzetiség		Anyanyelv/ (1992-ben beszélt)	
		Ortodox	R. k.	Román	Magyar	Román	Magyar
1912	1369	–	–	–	–	–	–
1930	1672	44,4%	54%	34,7%	53,6%	34,3%	54%
1992	3550	–	59,6%	–	–	–	59,1% (53,5%)

Megjegyzés

1. Felhasznált források: Racoviță 1895. 308.; *Dicționarul statistic al României...* 1914. I. köt.; Manuilă 1938–1942. II. köt.; Tánzos *i. m.* 9–16.

2. Az 1895-ös évet illetően a Gorzafalvára vonatkozó adatok tartalmazzák a szomszédos Fűrészfalva adatait is, melynek csak összlakosságát ismerjük. Viszont

¹² Mesrobeanu 1928. 76–91. A moldvai katolikus lakosságot legkorábban a 16. század elején körülbelül 25–30 ezerre becsülték (ebből 20–25 ezer lehetett magyar) Tánzos Vilmos szerint. A különböző korszakokban az ingadozás nagyon nagy, a legkisebb létszámot 1696-ban jegyezték fel, ekkor 2799 katolikus személyről tudtak (lásd Tánzos 1998. 8.).

¹³ Soutzo 1849. 67.

¹⁴ Habár a százalékok szinte azonosak (2,5%, illetve 3%), meg kell jegyeznünk, hogy 1849-ben Moldva területe kisebb volt, mint 1600-ban.

Gorzafalvához hasonló szerkezetűként az egyes felekezetek megoszlása nem különbözött Fűrészfalvában sem. A táblázatban szereplő adatot úgy kaptuk, hogy Gorzafalva összlakosságából kivontuk Fűrészfalva összlakosságát.

3. A 100%-ból fennmaradó néhány százalék más felekezeteket, etnikumokat vagy nyelvi csoportokat jelent.

4. A magyar anyanyelvűekre vonatkozó 1992-es adatok viszonylagosak, mind a katolikusokat (lásd a zárójeles adatokat), mind mindkét felekezetet illetően (lásd a zárójelen kívüli adatokat). Tánczos Vilmos e különbségeket saját helyszíni kutatásai alapján méri fel. Tehát mindkét faluban a katolikus magyar anyanyelvűek mellett vannak ortodox vallású, magyarul beszélő lakosok is (mintegy 200-an Frumószán, valamint 100 Gorzafalván).

Összehasonlítva az 1930-as népszámlálásnak a frumószai és gorzafalvi eredményeit, a katolikusok különböző helyzetére derül fény. Míg Frumószán a katolikus vallásra, a magyar nemzetiségre és a magyar anyanyelvre vonatkozó adatok megegyeznek, addig Gorzafalván jelentős különbségek vannak a három dimenzió között.¹⁵ A legnagyobb különbséget a felekezet és az anyanyelv vonatkozásában jegyezték föl. Érdekességként tárgyalható a Gorzafalvához tartozó Călcâi tanya esete, amelynek 166 lakosa katolikus vallású, viszont mind román anyanyelvűek és etnikumúak. Egyébként a gorzafalvi lakosok élesen elhatárolódnak ettől a tanyától számos, nagyon redundáns negatív minősítéssel.¹⁶ Tulajdonképpen a katolikus felekezethez tartozás és az anyanyelv, valamint a nemzetiség számaránya közötti jelentős különbségek generálják a moldvai katolikusok identitástudatát aláásó konfliktusokat. A statisztikákból az derül ki, hogy ez a jelenség tetten érhető a lakosok közötti ismeretséget biztosító olyan közösségek szintjén is, mint például az egyes falvak. Megjegyezzük, hogy a statisztikák alapján munkánkban a két említett falu paradigmátikusán ellentétes helyet foglal el az identitás konfliktusának síkján.¹⁷

A demográfiai adatok némi eltérést mutatnak a lakosok számának növekedését illetően. A lakosság növekedésének rátája 1930–1992 között nagyobb volt Frumószán, mint Gorzafalván (2,12, illetve 1,74), míg a katolikus lakosság gyarapodása sokkal lassúbb volt Frumószán, mint Gorzafalván. A katolikus lakosság gyarapodása mindkét faluban az adott közösség nagyobb természetes szaporulatának köszönhető, amely min-

¹⁵ Az összehasonlításnak nem célja kétségbe vonni az 1930-as népszámlálás pontosságát, viszont több magyar szerző – lásd pl. Tánczos (*i. m.* 9–16.) vagy Pozsony (*i. m.* 124.) – megkérdőjelezi az adatait. Valóban, a klézseihez hasonló példák szembeötlők (az 1930-as népszámlálás szerint egyetlen magyar anyanyelvű volt a teljes egészében katolikus faluban). Ugyanakkor nem lehet az összes – nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó – adatot elvetni, sem kijavítani – elfogadva a kitétel, hogy egy adott falu minden katolikusa magyar anyanyelvű. Legtöbbször még az is bizonytalan, hogy a megkérdőjelezettek anyanyelvről van szó, vagy csak az általuk beszélt nyelvről. El kell mondanunk, hogy az általunk vizsgált falvak katolikus lakosságát nagyrészt a kétnyelvűség jellemzi, ezért vállaljuk azt a feltételezést, hogy az identitás – nyelvi vetületében is – a megkérdőjelezett választásának függvénye. A következőkben a călcâi-i katolikusok helyzetét tárgyaljuk, mivel terepkutatásaink során is arra a következtetésre jutottunk, hogy egy marginalizált, elszigetelt és a gorzafalvi katolikus és ortodox közösség által negatívan megőrzött lakosságot képeznek.

¹⁶ A gorzafalvi katolikusokkal és ortodoxokkal készített interjúkban leggyakrabban a „szegény” jelzővel jellemezték a călcâi-i lakosokat, azt állítva, olyan sűrűn lakják a területet, hogy „nem mehetnek úgy végére, hogy a szomszéd ne látná”. Mások pedig a kis szobaszámú házak nagyszámú lakosára hívták fel a figyelmet, erkölcsstelen életmódot sejtetve. De a tények mást mutatnak, méghozzá azt, hogy a călcâi-i lakosok életmódja valójában nem különbözik a többiekétől.

¹⁷ Összehasonlítva az 1930-as és 1992-es adatokat, megtévesztő lehet a gorzafalvi magyar nyelvű lakosság növekedése. Azonban más adatok hiányában az 1992-es mutatót csak mint a magyar nyelvet beszélők számára vonatkozóan kell tekinteniünk, és nem magyar anyanyelvűekre vonatkozóan.

denekelőtt a nagyobb születésszám függvénye, amit a helyi katolikus egyház közbelépése befolyásolt.¹⁸ A migráció nem változtatta meg jelentősen a katolikus lakosság létszámát, szemben az ortodoxokéval, amit az exogámia dimenziója is példáz.

Az exogámia iránya és identitásbefolyásoló velejárói

A házasságkötéssel létrejövő rokonsági kapcsolatok elemzése a témánk statisztikai adatainak minőségi értelmezését adja. Nem foglalkozunk a romániai falvakhoz hasonló társadalmi közösségekben megkötött házasságkötések elméleti jelentőségével.¹⁹ Megjegyzendő, hogy ezek jelzik a hagyományos lineáris struktúrák változásának mértékét a globális (nemzeti vagy nemzetközi) társadalom – amelybe a tanulmányozott mikrotársadalmak betagozódnak – változási faktorainak hatására. Jellegzetesen e változások a katolikusok és ortodoxok vallási közösségei közötti hasonlóságokban és különbségekben lesznek mérhetőek.

A 3. és 4. táblázatban a két falu exogám szokásait mutatjuk be, mind faluszinten, mind az egyes felekezetek viszonylatában. Meg kell jegyeznünk mindenekelőtt, hogy a tanulmányozott időszakban (1920–2000) relatív alacsony az exogám házasságkötések száma az újabban tanulmányozott falvakhoz képest,²⁰ ami rámutat arra, hogy az adott falvak még nem igazodtak a nemzeti társadalom változásaihoz. Érdeemes jelezni továbbá, hogy az adott időszakban az exogám házasságkötések átlaga szinte azonos a két faluban (26% Frumószán, illetve 25% Gorzafalván). Véleményünk szerint e hasonlóság a szociális kihatású azonos gazdasági helyzetnek tudható be, amely mindkét falu életét meghatározta a 19. század végén.²¹ Gondolunk itt a két világháború között a közvetlen szomszédságban lévő falvakban fejlődésnek induló kisiparra (vasércbányászat, olaj- és sókitermelés, fakitermelés), mely a kommunista iparosítási politikának köszönhetően 1960 után még erőteljesebbé vált. Ugyanakkor a gyenge termőföldek miatt nem létesítettek kollektív termelőszövetkezetet sem Frumószán, sem Gorzafalván.

¹⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy a moldvai katolikusok természetes szaporulata már a 19. század közepétől nagyobb volt, mint az ortodox lakosságé. Nicolae Şuţu említett művében a katolikusok 30,3%-os születési arányáról beszél az ortodoxok 18,2%-óval szemben, illetve 21,8%-os elhalálzási arányról a 12,2%-al szemben. Egyes falvakban a mai napig is megőrződött ez a demográfiai tendencia (Pozsony *i. m.* 147–148.). A frumószai 1948–1949, valamint 1953–1956 közötti adatokat a hivatalos anyakönyvekből és a katolikus egyház nyilvántartásából gyűjtöttük. Az ortodox lakosság növekedése 20,4% volt (születési arány: 37%, elhalálzási arány: 16,6%), a katolikus lakosságé pedig 24,2% (születési arány: 37,7%, elhalálzási arány: 13,5%). A katolikus lakosság ez esetben a nagyobb szaporulatot a kisebb elhalálzási aránynak köszönhette.

¹⁹ Erről a témáról lásd Şerban 2000. 35–49.

²⁰ A Kovászna megyei faluban, Zabolán – melynek hasonló a mérete, illetve az etnikai (magyarok, románok, romák) és vallási szerkezete (római katolikusok, reformátusok, ortodoxok) – 1905–1996 között, ötéves periódusonként következőképpen alakult az exogámia mértéke: 10%, 17%, 14%, 18%, 21%, 24%, 36%, 38%, 23%, 23%, 22%, 33%, 32%, 30%, 33%, 32%, 37%, 37%, azaz 27%-os átlagot mértünk (amint a következő példánk is illusztrálni fogja, az exogámiamutató a nem falubeli – Ext. – személyekhez viszonyított; a két példánként említett falu adatait meg kell duplázni ahhoz, hogy össze lehessen hasonlítani a frumószai és gorzafalvi adatokkal). Egy másik, hasonló méretű faluban, Oláhláposon (Máramaros megye) – melynek 3900 lakosa román nemzetiségű és többségében ortodox vallású – ugyanabban az időintervallumban az exogámia a következő: 6%, 11%, 3,5%, 6,5%, 9%, 7%, 7%, 11%, 12%, 11%, 5%, 15%, 12,5%, 17%, 22%, 23%, 15%, 18%, azaz 12%-os az átlag. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy Zabolán az exogámia nagy mértéke a magyar lakosság exogám irányultságával magyarázható (lásd Şerban *i. m.* 44.).

²¹ Az interjúk során mindkét faluban azonos jellegű tevékenységekre emlékeztek. Gorzafalvára vonatkozó írásos forrásként megemlítenénk még: Ghindă 1997., Caităr-Ghioldum 2001. Frumószát illetően lásd Ghiorghiu 1895. 52–54., 255.

3. táblázat. **Frumósza**. A közösség, valamint az egyes felekezeti csoportok exogám házassági szokásai.

Időszak	Házasságkötések száma összesen (zárójelben az egyes időintervallumok éves átlaga)	Exogámia közösségi szinten <i>lex.</i>	Felekezeti exogámia		Az exogámia nemek szerinti megoszlása (faluszinten)		Az exogámia nemek szerinti megoszlása (katolikusok)		Az exogámia nemek szerinti megoszlása (ortodoxok)	
			A katolikus felekezet exogámiája <i>lex. cat.</i>	Az ortodox felekezet exogámiája <i>lex. ort.</i>	Férfiak <i>Ext.</i>	Nők <i>Ext.</i>	Férfiak <i>Ext.</i>	Nők <i>Ext.</i>	Férfiak <i>Ext.</i>	Nők <i>Ext.</i>
I	–	–	13%	–	–	–	50%	50%	–	–
II	–	–	19,5% (21%)	–	–	–	75%	25%	–	–
III	129 (26)	23%	14% (15%)	25%	43%	57%	71%	29%	26%	74%
IV	105 (21)	19%	12%	22%	21%	79%	40%	60%	7%	93%
V	–	–	16%	–	–	–	67%	33%	–	–
VI	159 (23)	17%	14%	23%	62%	38%	29%	71%	25%	75%
VII	125 (25)	32%	8,5%	61%	42,5%	57,5%	50%	50%	40%	60%
VIII	116 (24)	16%	6,5%	36%	20%	80%	20%	80%	20%	80%
IX	93 (19)	20%	4% (8,5%)	41%	50%	50%	50%	50%	50%	50%
X	132 (26)	38%	13% (30%)	42%	51%	49%	67%	33%	46%	54%
XI	172 (34)	35%	9% (26%)	39%	41%	59%	20%	80%	47%	53%
XII	161 (32)	30%	12% (20%)	42%	48%	52%	50%	50%	48%	52%
XIII	165 (33)	31,5%	13% (16%)	55%	55%	45%	56%	44%	54%	46%
XIV	194 (39)	27%	7% (14%)	45%	45%	55%	67%	33%	43%	57%
XV	138 (28)	14%	4,5% (12%)	20%	34%	66%	25%	75%	59%	41%
XVI	–	–	12,5% (18%)	–	–	–	33%	67%	–	–
Átlag	27	26%	11% (17%)	38%	48%	52%	50%	50%	44%	56%

Megjegyzés

Felhasznált források: A frumósza-i római katolikus parókia archívumának anyakönyvei; A balcani-i ortodox parókia archívumának anyakönyvei, A bákói Megyei Tanács anyakönyvi főosztályának dokumentumai.

1. A felhasznált anyakönyvek bizonyos évekre vonatkozó hiányosságai miatt eltérések vannak az I–XVI. intervallumok között. Ezért a katolikus közösség esetében vizsgált időszakok a következők: I=1918–1922; II=1923–1927; III=1928–1932; IV=1933–1937; V=1938–1942; VI=1944–1948; VII=1949 és 1953–1958; VIII=1959–1963; IX=1964–1968; X=1969–1973; XI=1974–1978; XII=1979–1983; XIII=1984–1988; XIV=1989–1993; XV=1994–1998; XVI=1999–2001. A teljes falu, valamint az ortodox közösség esetében a következők a megfelelő periódusok: III=1930–1934; IV=1935–1939; VI=1947–1953 (a teljes falu esetében), valamint 1947–1949 és 1953 az ortodox közösségre vonatkozóan. A VII–XV. intervallum megegyezik a katolikus közösség esetében tárgyalt periódusokkal.

2. Az exogámiamutatót mindhárom esetben a házasságok össz-számához való viszonyítással kaptuk meg. Tehát a katolikus közösség exogámiamutatója, az **lex. cat.** egyenlő a falubeli katolikusok és nem falubeli katolikusok közötti házasságok száma osztva a katolikusok közötti házasságok össz-számával.

3. A katolikus közösség exogámiamutatója után zárójelben az 1965 után gyakori vegyes házasságok figyelembevételével kapott mutatót tüntettük föl.

4. táblázat. **Gorzafalva.** A közösség, valamint az egyes felekezeti csoportok exogám házassági szokásai.

Időszak	Házasságkötések száma összesen (zárójelben az egyes időintervallumok éves átlaga)	Exogámia közösségi szinten <i>Iex.</i>	Felekezeti exogámia		Az exogámia nemek szerinti megoszlása (teljes falu)		Az exogámia nemek szerinti megoszlása (katolikusok)		Az exogámia nemek szerinti megoszlása (ortodoxok)	
			A katolikus felekezet exogámiaja <i>Iex. cat.</i>	Az ortodox felekezet exogámiaja <i>Iex. ort.</i>	Férfiak <i>Ext.</i>	Nők <i>Ext.</i>	Férfiak <i>Ext.</i>	Nők <i>Ext.</i>	Férfiak <i>Ext.</i>	Nők <i>Ext.</i>
I	195 (39)	13%	–	–	69%	31%	–	–	–	–
II	213 (43)	14,5%	15%	14%	52%	48%	54,5%	45,5%	44%	56%
III	239 (48)	24%	22%	28%	46,5%	53,5%	36%	64%	46%	54%
IV	145 (29)	12%	13%	12%	41%	59%	28,5%	71,5%	50%	50%
V	187 (37)	12%	11%	14%	27%	73%	25%	75%	30%	70%
VI	336 (67)	15%	15%	13%	63%	37%	55%	45%	50%	50%
VII	314 (63)	15%	18%	10%	54%	46%	64%	36%	28%	72%
VIII	381 (76)	22%	28%	15%	53%	47%	51%	49%	43%	57%
IX	315 (63)	26%	30%	21%	55,5%	44,5%	53%	47%	55%	45%
X	304 (61)	32%	35%	27%	46%	54%	45%	55%	47%	53%
XI	333 (67)	33%	32%	34%	49,5%	50,5%	48%	52%	49%	51%
XII	341 (68)	29%	28%	28%	45,5%	54,5%	62%	38%	41%	59%
XIII	317 (63)	34%	34%	33%	43%	57%	44%	56%	42%	58%
XIV	349 (70)	31%	31%	30%	39%	61%	42%	58%	35,5%	64,5%
XV	302 (60)	34%	49%	29%	41%	59%	41%	59%	40%	60%
XVI	198 (50)	43%	42,5%	45%	36%	64%	33%	67%	41%	59%
Átlag	57	25%	26%	24%	44%	56%	43%	57%	45%	55%

Megjegyzés

1. Felhasznált források: A gorzafalvi ortodox parókia archívumának és a gorzafalvi polgármesteri hivatalnak az anyakönyvei.

2. A 16 intervallum a következőképpen oszlik fel: I=1922–1926; II=1927–1931; III=1932–1936; IV=1937–1941; V=1942–1946; VI=1947–1951; VII=1952–1956; VIII=1957–1961; IX=1962–1966; X=1968–1972; XI=1973–1977; XII=1978–1982; XIII=1983–1987; XIV=1988–1992; XV=1993–1997; XVI=1998–2001 (a két felekezeti közösség esetében a II. intervallum = 1923 és 1930–1931).

3. Az 1948 utáni periódusban (ettől az évetől a felekezeti hovatartozást már nem jegyzik a polgármesteri hivatal anyakönyveiben) a katolikus felekezetre vonatkozó adatokat úgy nyertük, hogy a faluban kötött összházasságok számából kivontuk az ortodox házasságkötések számát. Valójában a katolikus házasságkötéseken kívül ebbe a tartományba tartoznak az adventista házasságok (közösségük 1960 óta folyamatosan nő, ma már 40 adventista család lakik a faluban), a vegyes házasságok vagy az olyan házasságkötések, melyeket máshol celebráltak, mint a gorzafalvi ortodox templomban. Tehát statisztikailag e kategória pontossága valamivel kisebb.

A szinte azonos exogámiaátlag a hagyományos foglalkozási területek hasonlóságának is köszönhető. Egyrészt az 1990-ig²² gyakorolt nagymértékű fazekasság megkövetelte a nagyfokú mobilitást a termékek eladása érdekében. Az értékesítési terület főleg Moldova keleti megyéire korlátozódott, valamint Románia délkeleti megyéire (Brăila, Constanța, Ialomița). Másrészt pedig, akárcsak Moldova más katolikus lakosságú falvaiban,²³ a munka megszervezése a rokonságon belüli feladatmegosztással valósult meg, illetve a cserekereskedelem nem pénzzel, hanem terménnyel (általában gabonával) történt,²⁴ ezzel megerősítve a rokonok közötti szolidaritást is.

A tanulmányozott periódusokban mindkét faluban tetten érhető a házasságkötések éves átlagának növekedése. Míg Frumószán ez a tendencia a '70-es évek kezdetétől jelentkezik (lásd a XI. intervallumot), Gorzafalván a növekedés hamarabb érzékelhető, már 1945-től, a második világháború végétől (lásd a VI. intervallumot). Frumószában a növekvő tendencia a fentebb bemutatott demográfiai szaporulattal magyarázható. Gorzafalván viszont a lakosság szaporulata mellett figyelembe kell vennünk a falu diszlokációjának történelmi kontextusát is.²⁵ A viszontagságok ellenére a falu nemcsak hogy újjáépült, hanem társadalmi szerkezete meglehetősen kibővült. Az átalakulást különböző tényezők irányítják, mint a helyi kultúra kohéziós ereje vagy a lokális attitűdök és viselkedésmódok egésze, mely a globális társadalom jellegzetes elkülönítési formái (etnikai vagy felekezeti megkülönböztetés) felett hat.

Meg kell jegyeznünk, hogy a házasságkötések éves átlagának módosulása nem volt egyidejű a teljes közösségre vonatkozó exogámiamutatók változásával. Az exogám házassági szokások mindkét közösségben ugyanakkor módosultak, a X. intervallum során, azaz a '60-as évek közepén. Vagyis ez azt mutatja, hogy az exogám házassági szokások változása nem állt közvetlen, termékeny kapcsolatban a népesség szaporulattal, hanem, mint említettük, a kommunista iparosítási politika által determinált gazdasági jellegű változások függvénye volt.²⁶

Habár a két falu egészére vonatkozó exogámiamutatók jelentősen nem térnek el, felekezeti szinten alapvető különbségek észlelhetők. Míg Gorzafalván a két említett felekezet exogámiája csak 2%-kal tér el a katolikus felekezet javára,²⁷ addig Frumószán a különbség jóval nagyobb az ortodox felekezet javára (38%, a katolikus 11%-kal szemben). Az eltérés jelentős marad még akkor is, ha beleszámítjuk a katolikusok vegyes

²² A Călcâi lakosainak nagy többsége fazekassággal foglalkozott. Hasonlóképpen Frumószán az ortodoxok által lakott falurészt a lakosok foglalkozásának megfelelően *Olarinak*, azaz *Fazekasoknak* nevezik.

²³ Pozsony, *i. m.* 169–172.

²⁴ Faluról falura haladva árultak, kialakulva az edényekért egy vagy két egységnyi gabonát. (N. V., 73 éves, katolikus vallású gorzafalvi lakos).

²⁵ A falu történetének szerzői, az állami iskolák tanítói/tanárai lejegyezték a különböző fegyveres konfliktusokról – legutóbb a két világháborúról – a kollektív memória által megőrzött információkat. (Ghindă *i. m. passim* [passim = több helyütt is – szerk. megj.]; Caităr-Ghioldum *i. m. passim*). Az első világháború rendkívül elevenen él még az emlékezetben, főleg a Gorzafalva–Templomfalva vonal harcai. A második világháborúval kapcsolatosan főleg a sósmezői menekültek emlékét őrzik, akik falujukat Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása után hagyták el. Erdemes megemlíteni, hogy a fent említett körülmények nem szítottak nacionalista érzelmeket a lokális kultúra szintjén, hanem a hősök kultusza és az orális történelem volt az, ami identitásképző erővel bírt.

²⁶ Tudatosan kerüljük az adott időszak tárgyalásakor a „modernizálás”, illetve gazdasági és társadalmi „fejlődés” kifejezéseket.

²⁷ Ismételtelen megjegyeznénk, akárcsak a 4. táblázat esetében, hogy az 1948 utáni időszak katolikus házasságaira vonatkozó adatokat úgy nyertük, hogy a polgármesteri hivatalban bejegyzett házasságok összegéből kivontuk az ortodox parókia által nyilvántartott adatokat. Tehát az így kapott adatok az adventista és a vegyes házasságokat is tartalmazzák.

házasságait is (38%, a 17%-hoz képest). A frumószai ortodoxok exogámiamutatójának másik jellegzetessége, hogy előbb változik, mint a falu egészének exogámiamutatója – azaz már az ’50-es években bekövetkezik a változás –, ami arra enged következtetni, hogy a módosulási tendenciát ez esetben nemcsak a nagymértékű iparosítás generálta, hanem az exogámia területi elterjedésével áll kapcsolatban. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk (5. és 6. táblázat), mind Gorzafalván, mind Frumószán az ortodox felekezet exogámiája eltolódott a szomszédos települések felé. Frumósza pedig több ortodox többségi vagy teljes egészében ortodox faluval szomszédos, mint Gorzafalva, ami elősegítette az említett tendencia kibontakozását. A politikai tényező maga is szerepet játszott ezekben az években az exogámia alakulásában. Egyrészt az ’50-es évek elején – a frumószai méltóságok szerint – önkényesen áthelyezték a községközpontot Balcani-ba, amelynek lakossága jelentősen megnövekedett az 1945-ös földosztás következtében.²⁸ Másrészt, ami az exogámia síkját illeti, a frumószai katolikusok meglehetősen elszigeteltek a többi moldvai katoliktól. Ezzel is magyarázható az az érdekes exogám tendencia, ami 1965 után jellemezte a falu házassági szokásait, amely az ortodox felekezetű partnerek választásában csúcsosodott ki.

Gorzafalván a felekezeti különbségek sokkal elenyészőbbek. Ez a számos, felekezetek közötti vegyes házasságnak tudható be az adott közösségen belül, ami Frumószával szemben a felekezetek közötti nagyon kis távolság mennyiségi indikátoraként szolgál. Ami a párválasztási orientációt jelenti, nagyobb különbséget mutat a katolikusok közössége 1950–1970 között (VII–X. intervallum), de ehhez a tendenciához felzárkóznak az ortodox közösség exogám szokásai is 1965 után, az újabb házassági ciklus kezdetekor.

Az exogámia minőségi aspektusára annak területi elterjedésével tudunk rámutatni. Az 5. és 6. táblázatban három csoportba rendeztük ezeket az adatokat: az elsőbe kerültek a közvetlen szomszédságban lévő települések, a másodikba a Bákó megyei települések, illetve a harmadikba a Bákó megye határán kívüli települések (megyénként, illetve országonként csoportosítva).

Míg a két falu exogám kapcsolatainak evolúciójában statisztikai különbséget nem jeleztünk, a területi dimenzió elemzése jelentős különbségek értékelését teszi lehetővé. A jelzett három területi csoport alapján észrevehető, hogy Frumószán a megyén kívüli települések lakóival való vegyes házasságok relatív mutatója magasabb, mint Gorzafalván ugyanennek a csoportnak (33,5% Frumószán, a gorzafalvi 25%-hoz képest).

5. táblázat. **Frumósza.** Az exogámia területi kiterjedtsége.

Időszak	Teljes falu			Ortodox közösség			Katolikus közösség		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
I	–	–	–	–	–	–	67%	16,5%	16,5%
II	–	–	–	–	–	–	67% (57%)	33% (28%)	0%
III	63%	17%	20%	60%	15%	25%	67% (71%)	0%	33% (29%)
IV	58%	10,5%	31,5%	64%	7%	29%	20%	40%	20%
V	–	–	–	–	–	–	40%	20%	40%
VI	55,5%	14%	30,5%	69%	8%	23%	71%	29%	0%
VII	61%	11%	28%	64%	5%	31%	25%	37,5%	37,5%
VIII	74%	5%	21%	78,5%	7%	14,5%	60%	0%	40%
IX	75%	25%	0%	86%	14%	0%	33% (50%)	67% (50%)	0%

²⁸ Hasonló helyzettel találkoztunk a Bákó melletti katolikus többségű Prăjești-ben, amely valamikor községközpont volt, ma azonban a sokkal kisebb, 5 km-re fekvő Trăjan falutól függ közigazgatásilag.

Időszak	Teljes falu			Ortodox közösség			Katolikus közösség		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
X	41%	18%	41%	48%	12%	40%	50% (34,5%)	50% (24%)	0% (41%)
XI	41%	13,5%	55,5%	47%	3%	50%	70% (33%)	10% (26%)	20% (41%)
XII	41%	18%	41%	52%	15%	33%	25% (23,5%)	50% (23,5%)	25% (53%)
XIII	29%	31%	40%	37%	37%	26%	23,5% (19%)	29% (24%)	47,5% (57%)
XIV	44%	11,5%	45,5%	61%	16%	23%	43% (19%)	0% (5%)	57% (76%)
XV	55%	13%	32%	80%	4%	16%	27% (27%)	36% (23%)	37% (50%)
XVI	–	–	–	–	–	–	17% (12,5%)	33% (37,5%)	50% (50%)
Átlag	50%	16,5%	33,5%	60%	12,5%	27,5%	43% (32%)	28% (23%)	29% (45%)

Megjegyzés

1. Az I., II. és III. csoport az exogámia területének településeit tartalmazza, a következőképpen: I.: olyan települések, melyek Balcani-tól függenek, Frumósza jelenlegi községközpontjától (Tázló, Cândești, Perzsol, Solonț, Blăgești, Zemeș); II.: Bákó megyei települések; III.: azon megyék, melyek települései beletartoznak az exogámia kiterjedtségébe. A II. és III. csoportot a mellékletben foglalt 7., illetve 8. táblázat tartalmazza.

2. A katolikus közösségre vonatkozó adatsor zárójeles adatai a katolikus vegyes házasságokat is tartalmazzák.

3. Az átlagokat feltüntető utolsó sor esetleges eltérései a három közösség elemzésének eltérő időintervallumaiból származnak.

A különbség a '60-as évek közepén regisztrált ugrásnak köszönhető (lásd a X. intervallum), melynek következtében a terület exogámiamutatója elérte mai értékét. Érdekesként tételezzük, hogy ezt a változást nem a frumósza ortodoxok exogámia házassági tendenciái okozták, hanem az olyan katolikus–ortodox vegyes házasságok robbanásszerű megnövekedése, ahol a választott partner nem falubeli²⁹ – erre a következő részben reflektálunk. Ugyanezen növekedési tendencia részeként írhatók le az ortodox felekezet exogám szokásai. Annak ellenére, hogy ez a jelenség időszakos (lásd a X–XIII. intervallumot), számos érv szól amellett, hogy a vegyes házasságok jelenségéhez hasonlóan értelmezzük. Azaz, ha a frumósza exogámikus kategóriát vizsgáljuk (lásd a 8. táblázatot a Mellékletben), észrevehetjük, hogy a vegyes házasságok területi kiterjedtsége szinte teljes egészében azonos az ortodox exogám házasságok területi elterjedésével.

6. táblázat. **Gorzafalva.** Az exogámia területi kiterjedtsége.

Időszak	Teljes falu			Ortodox közösség			Katolikus közösség		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
I	51,5%	12%	35,5%	–	–	–	–	–	–
II	77%	6,5%	16,5%	78%	22%	0%	81%	0%	9%
III	67%	14%	16,5%	80%	11%	9%	47%	17%	36%
IV	32%	42%	26%	36%	28%	36%	25%	62,5%	12,5%

²⁹ Gorzafalvához viszonyítva láthatók az adatok, ugyanakkor Gorzafalvát illetően azzal a feldolgozási hibával is kell számolnunk, hogy a katolikus közösségre vonatkozó 1950 utáni adatok tartalmazzák a vegyes házasságokat is – amelyek meglehetősen nagy számban fordultak elő, figyelembe véve az előző időszak pontos adatait. Ennek ellenére, meg kell jegyezni, hogy a X. intervallum után – amikor az exogámia jelentősen megnövekedett – a gorzafalvi katolikusok exogám házasságai főleg lokálisan és a közeli területeken (zóna/megye) bontakoznak ki. A Frumósza jelzett jelenség tehát egy rendkívül érdekes exogámiajellegzeteség, amely észrevehetően befolyásolta a falu exogámiamutatóját.

Időszak	Teljes falu			Ortodox közösség			Katolikus közösség		
			III	I	II	III	I	II	III
V	62%	14%	26%	37%	12,5%	50%	77%	15%	8%
VI	37%	33%	30%	44%	28%	28%	39%	36%	25%
VII	34%	25,5%	40,5%	43%	28,5%	28,5%	30%	24%	46%
VIII	50%	22%	28%	67%	0%	33%	46%	29%	25%
IX	58%	17%	25%	57%	17%	26%	48%	17%	35%
X	64,5%	14%	21,5%	73%	7%	20%	62%	17%	21%
XI	58%	19%	23%	51%	26,5%	22,5%	64%	15%	21%
XII	50%	23%	27%	30%	33%	28%	55%	18%	17%
XIII	55%	26%	19%	71,5%	9,5%	19%	44%	37,5%	18,5%
XIV	43%	28,5%	28,5%	50%	27%	23%	54%	29,5%	16,5%
XV	41%	33%	26%	28%	36%	36%	49%	33%	18%
XVI	37%	37%	26%	54%	31%	15%	30%	40%	30%
Átlag	51%	24%	25%	55%	21,5%	23,5%	49%	25%	26%

Megjegyzés

1. Az I., II. és III. csoportot ugyanúgy alakítottuk ki, mint Frumósza esetében. Az első csoportba tartoznak a Gorzafalvával szomszédos falvak (Bogdánfalva, Mănăstirea Cașin, Szőlőhegy, Szlánikfürdő és Aknavásár), kivéve Berecket. A Mellékletben a 8. és 10. táblázat tartalmazzák a II., illetve a III. csoport településeit.

Így arra következtethetünk, hogy a frumósza ortodox felekezet exogám házasodási tendenciája nemcsak közvetlenül befolyásolta a falu globális exogámiáját, hanem közvetve is, az exogám egyes házasságokra gyakorolt hatásával is. Összehasonlítva a frumósza adatokat a gorzafalviakkal, észrevehető, hogy Gorzafalván is módosult az exogámia területi kiterjedtsége, de valójában megelőzték a frumósza változásokat és azoknál sokkal szerényebbek voltak. Nehéz arra a kérdésre válaszolni, hogy a gorzafalvi lakosság számának növekedése milyen mértékben befolyásolta az exogámia változását. Egyébként a két faluban a változásoknak megfelelő alcsoportok összevetése során különbségek észlelhetők, ezekre majd a tanulmány záró részében még visszatérünk.

A két falu maximális exogámiája közötti különbség kiegyenlítődik az átlagos exogámia dimenziójában.³⁰ Sokkal erőteljesebb az ez irányú tendencia Gorzafalván (24%-os átlag), mint Frumósza (16,5%-os átlag). A katolikus exogám házasságok száma emeli a gorzafalvi átlagot, hisz következetesen több a katolikus, mint az ortodox exogám házasság, de meghatározó szerepe a globális exogámiamutató növekedésének van, amelynek gorzafalvi változása időben tettenérhető. A VIII–XII. intervallum alatti csökkenés után következő időszakokat növekedő tendencia jellemzi, azonban ezt nem lehet a gorzafalvi katolikus exogámia irányával magyarázni, mely többnyire ingadozó.

Az erre a csoportra jellemző frumósza rész- és globális átlagok nem mutatnak jelentős változásokat. Bizonyos növekedés figyelhető meg a IX. intervallum kezdetétől, amely elsősorban a magas globális mutatóknak és a katolikusok teljes egészében exogám házasodási irányultságának köszönhető. Habár ez utóbbi hatás kicsi, mégsem tekinthető jelentéktelennek, hisz azt mutatja, hogy a katolikus házastársaknak változó az exogám irányultsága: katolikus partnerek exogám házassága esetében a külső egyed a középső területekről származik, míg a vegyes exogám házasságok esetében e külső partner az

³⁰ A következőkben zóna- vagy megyei exogámiaként említve, a 7–10. táblázat II. kategóriájának megfelelően.

exogámia peremterületéről származik. Jeleznünk kell a tartalmi változást is a részmutatók növekedésének időszakában, erre a változásra azonban a zárórészben fogunk kitérni.

Ami az exogámia közvetlen területét jelenti (lásd az I. csoportot), mindkét faluban nagyon közeli a teljes időszakra vonatkozó átlag (50% Frumószán, 51% Gorzafalván). A másik két csoport változásainak megfelelően csökkenés regisztrálható, Frumószán a X. intervallum kezdetével, míg Gorzafalván a IV–VII. és a XIV–XVI. intervallum során. A tanulmányozott periódus egésze alatt mindkét faluban az ortodox felekezetre erőteljesebb lokális exogám tendencia jellemző. Mégis az ezt jelző részmutatók érzékenyen ingadoznak, mind az átlaghoz, mind pedig a katolikus felekezet megfelelő mutatóihoz képest. Következésképpen a tettenért növekedés nem írható egyedül az ortodox felekezet számlájára.

Részletesebb elemzést nyerünk az exogámia kiterjedtsége tartalmának vizsgálatával. Az adatokat a Mellékletben foglaltuk össze, a 7–10. táblázatban, hangsúlyozva azt, hogy a kronologikus elhatárolás a fentebb jelzett exogamikus jelenség szerkezeti változásainak megfelelő. Mint említettük, a maximális exogámia alkotóelemei gyökeresen eltérnek a két faluban (lásd 7. és 9. táblázatot a Mellékletben). Míg Gorzafalván az exogám csoport alapja már a két világháború között kialakult (pontosabban 1922–1946 között), a legtöbb megye csak az utolsó periódusban kerül be a frumószai exogámia vonzáskörzetébe.³¹ S ez utóbbi eset vegyes házasságainak és az ortodox felekezet házasságkötéseinek jelentős hozadékával szemben, az eredeti terület átstrukturálódása Gorzafalván egyaránt köszönhető mindkét felekezet exogám szokásainak (1922–1946 között a gorzafalvi katolikusok 10 megyéből választanak partnert, míg az ortodoxok 8-ból). Gorzafalván a különbség a második intervallumban a nyilvánvalóbb (1947–1966 között), amikor a katolikus házasságok 14 megyére terjednek ki, az ortodox házasságok esetében pedig már csak 7 megyéből választanak partnert. Az exogamikus mutatók növekedése ellenére a gorzafalvi maximális exogámia területi szerkezete nem változik meg a harmadik intervallumban, következésképpen mennyiségi változást mérhetünk, melynek szerveződéséhez a katolikusok exogámiája jelentősen hozzájárult. Végül pedig a maximális exogámia dimenziójában érhető tetten a két falu irányultságának változása az 1940-es évek végétől (lásd a VI. intervallummal). Ha eddig a maximális exogámia területe a kelet–nyugat tengelyen helyezkedett el (Besszarabiától Erdélyig), ezután – a mennyiségi növekedés miatt, főleg Frumószán – kiterjed Románia déli részére is, és ehhez hozzájárulnak mind a katolikusok, mind az ortodox vallásúak.

Az zónaexogámia esetében (a második csoportba tartozó települések) mindkét faluban a katolikus felekezet jelenléte az erőteljesebb. Egyértelmű ez a helyzet Gorzafalva esetében, ahol a katolikus felekezet tagjai meghatározták az exogámia területi kiterjedését a második világháború, 1945 után. Azonban e kiterjedést különböző irányok jellemezték: a VI–IX. időintervallumban a Tatros völgyének településeiről a hangsúly áthelyeződik a Tázló völgyének településeire, hogy aztán a X–XIV. intervallumban az exogámia Bákó város környékének katolikus településeire is kiterjedjen. A fejlődési irány főleg a katolikus közösséget érinti jelentősen. A használatban elfogadták a katolikusok/csángók történelmi kritériumok alapján történő felosztását északi csángókra (Románvásár környéke), déli csángókra (Bákó város környéke) és székelyes csángókra (a Tatros, Tázló és Szeret völgyének falvai), viszont ezt a felosztást nemcsak a történel-

³¹ Míg Gorzafalván már a két világháború (pontosabban 1922–1946) között kezdett kialakulni az adott csoport, Frumószát illetően a legtöbb megyére csak a legutóbbi időszakban terjedt ki az exogámia.

mi előzmények indokolják, hanem aktuális kulturális jellemzők is.³² A felosztás érvényességét elfogadva rámutathatunk arra, hogy a gorzafalvi katolikusok átléplik e felosztás kulturális határait, és a regionális közösségbe tagózkodnak bele. Frumósza esetében is tetten érhető a transzgresszió, habár sokkal kisebb mértékben.

Felekezetek közötti házasságkötések

A felekezetek – elsősorban a katolikusok és ortodoxok – közötti házasságok vonatkozásai és velejárai sokkal ideologizáltabbak, mint az exogámiával kapcsolatos jelenségek. Párhuzamot vonhatunk a felekezeti házasságok értékelése és a moldvai katolikus közösségek demográfiai vonatkozásairól szóló vég nélküli viták között. Mégis, a felekezeti házasságok kérdése további konnotációkat hordoz magában, éppen a közösségek egyedeinek köszönhetően. A téma bemutatásakor a szokásosnál erőteljesebb érdeklődéssel találkoztunk mind a méltóságok,³³ mind pedig az egyszerű emberek részéről.

Az ideológia fogalom használata kockázatosnak tűnhet, viszont megalapozott a felekezetek közötti házasságok jelenségét illetően. Elsősorban, mint látni fogjuk, ezek a házasságok a helyi méltóságok – az egyházak előljárai és nemcsak – által jól meghatározott és a kultúrába beágyazott szabályok szerint köttetnek, amelyeket a házasságra lépő két személy akarata *ellenére* érvényesítenek. Másodsorban pedig, akárcsak a – létező, de teljesen kezdetleges – politikai részvételt, a felekezetek közötti házasságok kérdését is mennyiségi szempontok alapján értékeli.³⁴ Habár az egyik vallásról való áttérést – még a gorzafalvi adventisták esetében is – realitásként fogják fel, a jelenséget a hatalomért való harc elemeként kezelik: melyik csoport szerez több tagot a vegyes házasságok intézményén keresztül.³⁵ A hatalomért való harcot mégis a *kevés–sok* dichotómia kontextuális elhelyezkedése enyhíti. Az ortodoxok kevesebben vannak a faluban, viszont országos viszonylatban ők alkotják a többséget – nyilatkozzák a katolikusok –, s ez viszonylagos alapokra helyezi a versenyt. Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi erőforrásokért folytatott harc is hozzájárul a fentebb említett versengés kiemeléséhez. A gorzafalvi vegyes házasságokban résztvevők egyértelműen előnyösebb helyzetbe kerültek a gazdasági erőforrásokból való részesedésükor (információ-

³² Mártnaş 1985. 12., Pozsony *i. m.* 115–128., Tánzos *i. m.* 6–7.

³³ A katolikus és az ortodox egyház képviselői azonnal állást foglaltak, amikor a házassági és kereszteszéki anyakönyvek tanulmányozásához engedélyt kértünk. Attól tartottak, hogy a vizsgált adatok segítségével a kölcsönös áttérési jelenség ellen emelünk szót.

³⁴ Mint fentebb említettük, egy gorzafalvi, politikai befolyással bíró méltóság azt sérelmezte, hogy a döntéshozó funkciókat mindig a lakosság aránya alapján osztják le. A polgármester örökké egy katolikus lesz – jelentette ki –, mivel a katolikusok többségben vannak a faluban (községben) és testületileg egy katolikusra szavaznak. Mégis a valós helyzet más: az 1996–2000-es kormányzási ciklusban egy Sósmezőből – Gorzafalvához tartozó, attól Erdély felé, 15 km távolságra lévő falu – származó ortodox vallású személy töltötte be a polgármesteri funkciót. Az említett méltóság nézőpontja fontos, mivel itt a helyi közösségek tagjai által létrehozott, a tényekre vonatkozó kulturális jelentésekkel és interpretációkkal foglalkozunk.

³⁵ Sokatmondó a következő példa. Gorzafalván a felekezeti vegyes házasságok esetében az elfogadott szokás az, hogy az asszony áttér az ura vallására. A felekezeti vegyes családokat nehezen fogadják el – mi nem is találtunk ilyenre példát. A 60 éves ortodox vallású I. V. részletekbe menően mesélte el családja felekezeti előéletét. Anyja katolikus vallású volt, de ortodox apjával való házassága révén áttért az ortodox hitre. Felesége, aki ugyancsak katolikusként született, amikor elvette, ortodoxszá lett. Azonban a felesége anyja (azaz az anyósa) valamikor ortodox volt, ám a katolikus ura miatt kénytelen volt áttérni a katolikus vallásra. I. V. szerint a mérleg az ortodoxok javára billent ki, mivel családja két katolikus nőt is áttérített a házasság révén, a feleségét, aki „újra” ortodox lett, illetve az anyját, aki katolikus volt. A versengés ellenére I. V. egyenlő távolságra helyezkedett el a katolikus és ortodox rokonok között. Nagyon jó emberismeretének köszönhetően kompetens interjúalanyokat javasolt mindkét felekezet orális történelmét illetően.

befolyásrészesedés, ügyfélhálózat kialakítása)³⁶, míg Frumószán ez kevésbé nyilvánvaló.

A két faluban a felekezetek közötti házasságok jelensége különbözőképpen alakult. Egészen az 1960-as évek közepéig Frumószán nem regisztráltak felekezeti vegyes házasságot. Ezután a katolikus közösség körében (lásd az 5. táblázatot) robbanásszerűen megnövekedett az ilyen típusú házasságok száma, ezek nagy többségében viszont külső partnerrel. A felekezeti vegyes házasságoknál a partnerválasztást még ma is érvényben lévő szabálysor irányítja. Annak ellenére, hogy exogám házasságokról van szó, a felekezetek közötti házasságot lokális szinten ma már úgy tekintik, mint falubeli partnerek között létrejövőt, ezért is a nagyfokú elfogadottsága. Ugyanakkor az egyes eseteket illetően óvatosak a véleménynyilvánításban, főleg azért is, mert egyes ilyen típusú házasságok felbomlottak. Az ilyen házasságok sikertelenségét nyíltan az egyházi hatóságok megkötéseinek, valamint a vérségi kapcsolatoknak („rokonságnak”) tulajdonítják.³⁷

Ami az egyes felekezetek jellegzetes ünnepeinek megtartását illeti, nincs véleménykülönbség a két fél között, a konfliktus általában az ilyen házasságból származó gyerekek keresztelőjekor alakul ki. Egy ilyen esetben váláshoz vezetett az, hogy a rokonság nyomására a két gyereket más felekezet szertartása szerint keresztelték, mint ahogy arról a két szülő előzetesen megegyezett.³⁸ Frumószán az interjúk során sok olyan falubeli családról meséltek – ahol a két fél különböző vallású volt –, amely városra költözött, és amelynek házassága tartós volt. Egyrészt ez arra mutat rá, hogy a fiatal házasságok csak olyan környezetben tudnak ellenállni a rokonságnak, ahol ez utóbbinak nincs nagy befolyása. Másrészt azonban még az ilyen családok esetében is érvényes a két egyház által támogatott szabály, miszerint az egyik házastárs köteles áttérni a másik vallására.

A *hóra* intézményéhez kötődő szabálysor rendkívül hatásosan fékezte meg Frumószán a felekezetek közötti házasságok kialakulását. A második világháború utánig a faluban két teljesen különálló órát szerveztek, felekezeti alapon. A szülők arra kötelezték a fiatalokat, hogy csakis a saját felekezet által szervezett órában vegyenek részt, habár a „szerelmes” fiatalok megszeghették ezt az előírást, titokban látogatva meg a másik felekezet óráját.³⁹ Abban az időszakban több tényező is hozzájárult a két óra szervezéséhez: a faluban letelepedett zsidók által működtetett néhány kocsmá, illetve a roma közösség közelsége, melynek nagyon sok tagja értett a zenéléshez. Mindkét tényező megfelelt a órát szervező fiatalok anyagi lehetőségeinek. Azonban közvetlenül a második világháború után, mivel a zsidók elhagyták a falut, a kocsmák meg-

³⁶ Gorzafalván példa erre a C. család és rokonsága, mely katolikus ugyan, de házasságok és keresztségek által jó ideje kapcsolatot tart fenn az ortodox felekezettel. A családtagok több szállítási, faipari és építészeti céget birtokolnak Bákó és Kovászna megyében.

³⁷ Pár évtizeddel ezelőtt még Gorzafalván és Frumószán is szokás volt a vezekléssel való büntetése azoknak a katolikus szülőknek, akiknek a gyereke ortodox partnert választott. A vezeklés nyilvános volt, és a templomban zajlott. A katolikus papok nem voltak hajlandók megesketni egy katolikus ortodoxszal, ez eredményezte az előbb említett helyzetet. Másfelől pedig az ortodox egyház nem ismerte el – és még ma sem ismeri el – a katolikus keresztség szent értékét. Az ortodox rítus szerint házassulandó katolikusoknak egy újabb keresztelőt kell vállalniuk.

³⁸ Össze lehet hasonlítani a helyzetet az erdélyi magyar többségű és felekezeti vegyes (római katolikus és református) falvakkal, ahol az erre vonatkozó szabályok szigorúak, és a családmagban megszületett gyermekeknek megfelelően alkalmazzák (pl. a Kovászna megyei Zabolán). A jelenség kibontakozásához a „nemzetségek” nagyfokú felbomlása is hozzájárul – ezt közvetlen kutatással mutattuk ki.

³⁹ A 77 éves ortodox vallású, volt főgondnok I. C. kifejezésével élve „mai pe láturi”, azaz „kerülő úton”.

szűntek, és az új rezsim sem támogatta az ilyen jellegű foglalkozásokat. A két óra helyét átvette a kommunista hatalom által a katolikus templom előtt rendezett egyetlen óra. A zenét az ugyancsak kommunista hatalom által Buhuși-ból hozott fiatal kórus szolgáltatta. 1955 után, a kultúrathon felépítése után a órákat már csak ott rendezték. Érdekeséggé válhat, hogy sem a háború előtt, sem azután a partnerek megválasztása nem generált konfliktushelyzetet.

Frumószán nagyon fontos a házasságkötéskor a násznagy-megválasztási szokásokat strukturáló szabályrendszer. A két felekezet által közösen indukált módosulás a násznagyok számának növekedése volt, néhol a 7–8 párt is eléri számuk egy-egy esküvő alkalmával. Ez a növekedés rendkívül fontos tényező, mivel 1970 előtt ritka volt az olyan eset, ahol egynél több násznagyot (*nuni*) hívtak volna,⁴⁰ és következményei is jelentősek. Témánk szempontjából fontos a katolikus–ortodox személyközi kapcsolatok kialakulása. Az interjúk során bebizonyosodott, hogy a több násznagy hívása szabályának a lokális kultúrában való elfogadása után alakult ki az a szokás, hogy katolikus esküvőkhöz ortodox násznagyot hívnak, illetve fordítva, ortodox házasságkötéskor katolikus násznagyot választanak. Mi több, azáltal, hogy betartották azt a járulékos szabályt, miszerint a násznagyokat a gyerekek keresztelőjére is illik elhívni, megerősödött ez a felekezetek közötti kapcsolat. Ekképpen ebben az időszakban egy gyereknek több keresztszülője van, ez magyarázza a felekezetek közötti keresztséget is.⁴¹ Gorzafalván a felekezetek közötti házasságok a kulturálisan elfogadott valóság részét képezik, és statisztikailag kimutathatók.⁴² Mint már fent említettük, az alapszabály szerint a feleség köteles áttérni a férj vallására. A szabály imemoriálisként működik, azaz a megkérdezettek mind azt nyilatkozták, hogy ez így működik, amióta csak tudják ők. E szabály megoldja az esetleges egyházi ünnepek időpontjai eltéréseinek konfliktusát, de a gyerekek keresztelőjével kapcsolatos kemény vitákat is. E szabályt és az egyház – valójában a papok – által megszabott házassági tiltási időszakokat leszámítva a házasságkötés a két fél megegyezésére van bízva. Innen erednek a különböző konfliktusok, amelyekben a jellegzetes vallási kérdések a fiatalságra jellemző problémákkal keverednek. A helyszínen készített interjúk bővelkedtek az ilyen konfliktusokat részletező leírásokban.⁴³

⁴⁰ A jelenség általános a jelenlegi romániai falusi társadalomban, amint magunk is megállapíthatuk az etnikailag vegyes (magyar, román, cigány) és/vagy felekezeti vegyes (római és/vagy görög katolikus, református, ortodox) erdélyi falvakban.

⁴¹ A násznagyság nem járult hozzá számottevően a felekezetek közötti határok átlépéséhez Gorzafalván. Ritkán találgatunk olyan helyzettel, amikor legalább két pár lett volna a násznagy. Ennek ellenére Gorzafalván is előfordult olyan eset, hogy a násznagyok vallása eltér a fiatal pár vallásától.

⁴² Az adott témáról pontos adataink csak az 1923-as, illetve az 1930–1948-as éveket illetően vannak, ezekre támaszkodunk a következőkben. Habár a házasságkötések általi áttérések csekélyek, megszokott jelenséggé válnak Gorzafalván. A 19. század közepén a gorzafalvi plébános – akinek a hatáskörébe tartoztak a dormányfalvi, a vizántai és a hárjai katolikusok – a következőket jegyezi fel a *nomina ad catholicum conversorum*-ról, azaz a katolikus hitre való áttérésről: 1846 – 5 személy (mind kálvinisták). 1847 – 6 (4 kálvinista, 1 református, 1 ortodox – „schismaticus”). 1848 – egy személy sem. 1849 – 5 (3 kálvinista, 2 ortodox). 1850 – egy személy sem (vö. Nemzeti Levéltár, Bákó megyei fiók, Anyakönyvi alap – Gorzafalvi római katolikus plébánia, 1/1806 dosszié, 475–479.).

⁴³ Rendkívül érdekes eset a 80 éves, eredetileg katolikus vallású, jelenleg adventista C. I.-jé. A fűrészfalvi katolikus C. I.-t súlyosan megbeséltette egy csoport gorzafalvi ortodox fiatal egy összetűzés során. Az okot az szolgáltatta, hogy C. I. túl erőszakosan udvarolt leendő feleségének, egy hātmani ortodox lánynak (Hātman Fűrészfalvával szomszédos része Gorzafalvának). A konfliktust a polgármester és az érintettek rokonai simították el. C. I. fontosnak tartotta megjegyezni, hogy azt a zavargó ortodox fiatalembert, aki a konfliktust kibombantotta, egy hasonló összetűzésben gyilkolták meg.

Gorzafalván a felekezeti házasságokat az egyéni versengésre lehetőséget nyújtó szabályok és attitűdök irányították, illetve ezek a szabályok ellenálltak a társadalmi kontrollnak és intézményesítésnek. Frumószával ellentétben Gorzafalván ez nyilvánvalóvá vált a hórák szervezési módjából is. A frumószai felekezeti elhatárolódás nem volt explicit tiltásként megfogalmazva Gorzafalván, ahol a hórát a hagyományos társadalom rögzült szabályai alapján rendezték a szomszédságok. A szomszédságban lakó fiatalok kibéreltek egy csúrt, megfizették a muzikusokat és kihirdették a hora időpontját. Mindenki, aki akart, részt vehetett, még a szomszédságon kívül lakók is. Mégis létezett egy alkalmi elkülönülés a falu azon felében, amelyet az egyik felekezet többségben vagy teljes egészében lakott. Később, a két világháború közötti időszakban a hórát a katolikus templom mellett szervezték az egyház területén. Ez a rendelkezés még jobban leszűkítette a két felekezeti házasulandó fiataljainak érintkezési területét. A gorzafalvi vegyes házasságok egyensúlyhelyzete 1923-ban, és az 1930–1948-as években figyelhető meg.⁴⁴ A polgármesteri hivatal anyakönyveiben 35 vegyes házasságot jegyeztek, azaz a házasságok 4,3%-a volt vegyes házasság. 15 esetben ortodox–katolikus, 19-ben katolikus–ortodox típusú kötésről volt szó, illetve egy esetben két nem falubeli református házasságáról. Többségben gorzafalvi partnerrel kötöttek házasságot. Csak 8 esetben választottak nem falubeli partnert, minden esetben ortodox vallásút.

Frumószán is tetten érhető a relatív egyensúly, de sokkal gyengébb, figyelembe véve a már említett ideológiai és kulturális kontextust. Az 1967–2001 közötti időszakban 77 vegyes házasságot kötöttek (a katolikus házasságok 12,4%-a), ebből szinte egyenlő arányban volt ortodox–katolikus (47,5%), illetve katolikus–ortodox kapcsolat (45,5%), a fennmaradó pár százalék pedig négy házasságot jelent, ebből két pár református, egy unitárius, illetve egy olyan családot jegyeztek, ahol a két fél ortodox hitről tért át.

Következtetések

A munkánkban bemutatott két falu reprezentatív a moldvai katolikus közösségre nézve. Mint az elején jeleztük, a közösség identitásának ellentétes variánsait illusztrálják. Azonban a különbségek mellett számos hasonlóság is közelíti a két falut. Már munkánk kezdetekor hangsúlyoztuk, hogy mindkét faluban létezik a „csángó kérdés” tudata. Nem azért tettük idézőjelbe, hogy megfosszuk jelentéstartalmától, hanem azért, hogy jelezzük, a falu lakói felvállalják és meghatározzák ezt a problémát, illetve olyan megoldásokat keresnek, mely elfogadható a globális társadalom kontextusában is. Ezért nem meglepő a kérdés „ideológiai” vonatkozásának léte. Bármilyen kellemetlen is a helyi vezetők tartózkodása a nem falubeliekkel szemben, el kell azt fogadnunk, mivel abból a felelősségteljes meggyőződéséből ered, mely szerint ezt a témát fel kell vetni és meg kell tárgyalni. Sőt, mi több, úgy gondoljuk, hogy az effajta megnyilvánulások a saját problémák autonóm adminisztrálására irányuló közösségi szándékot és képességet jelzik. A közösség saját struktúrával, vezetőkkel, szervezetekkel, együttműködési kultúrával rendelkezik, illetve képes feloldani ezeket a konfliktusokat. Véleményünket hangsúlyozni szeretnénk, mivel nagyon sokan úgy vélik, hogy a moldvai

⁴⁴ Elütő adatokat gyűjtöttünk az ortodox egyház házassági anyakönyveiből. 1944–1981 között 6 vegyes házasságot jegyeznek fel, ebből kettő adventista partnerrel kötött. Azonban a bejegyzések nem következetesek, tehát a helyzet többnyire esetleges. A jelenségre vonatkozó adatokat pontosan és következetesen jegyezték 1981–1988 között, ebben az időszakban 8 vegyes házasságot tartalmaz az anyakönyv (7 ebből 1988-ban kötött, a 32 házassághoz képest), ezek közül 7 esetben volt falubeli a pár, illetve egy esetben volt külső személy.

katolikusok nem rendelkeznek a megfelelő struktúrákkal, illetve gazdaságilag, társadalmilag és politikailag visszamaradottak.

Az ideológiai vonatkozásokat a közösség társadalmi dimenziói módosítják. Jelen munkában csak a házasságkötésekre, az exogámiára és a felekezetek közötti házasságokra szorítkoztunk. E megkötések ellenére a moldvai katolikusok csoportja nyitott közösségként tételeződik, mely képes alkalmazkodni a globalizálódó társadalom változásaihoz, integrálódni és felhasználni az újonnan megjelent erőforrásokat. Az ideológiai feltételezések relatív zártságával és tartózkodásával szemben a katolikus közösség kulturális vonatkozásai lehetővé teszik az olyan látványos mozgásokat – mint például a frumószaí vegyes házasságok exogámiája –, amelyek a globális társadalomba való beilleszkedésre utalnak.⁴⁵

E folyamatok jelentős következménye a történelmi és kulturális sajátosságok relativizálódása. Fölvetődik a kérdés, hogy az *északi csángók*, *déli csángók* és *székelyes csángók* felosztás ma milyen mértékben felel meg a valóságnak és mennyire életképes. A két falu katolikus közösségének exogám szokásait elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy ezek függetlenek a történelmi és a lokális-kulturális tényezőktől. Ugyanakkor a két eset különbözőségei azt bizonyították, hogy a moldvai katolikus közösségek új értékek és attitűdök mentén szerveződnek újjá. Ez elsősorban a közösség felekezeti sajátosságait foglalja magába, másodsorban pedig a vegyes házasságok létrejöttét irányító szabályok azt sugallják, hogy a katolikus–ortodox kapcsolat (együttműködési, versengési és akkulturációs szinten) maga is részét képezi az új identitáségségnek.

A kérdés már csak az marad, hogy az új identitástudat mennyire asszimilálja az etnikai sajátosságok alkotóelemeit. Ami ezt illeti, tárgyalásunk nem von le következtetéseket, hisz az adatok kettősséget tükröznek. Például az exogámia területének kiterjedése Románia déli megyéire is gyengíti, vagy – épp ellenkezőleg – erősíti a csoport etnikai identitástudatát? Vagy hogyan befolyásolja az etnikai identitástudat a két falu katolikusainak párválasztásakor a zónaexogámia területének preferenciáját? Olyan kérdések ezek, amelyekre munkánkban nem szándékoztunk válaszolni, illetve úgy gondoljuk, hogy a kvantitatív módszerek – még ha kvalitatívakkal is társulnak – nem adhatnak kielégítő választ. Csak egy szűk értelemben vett, hosszú lejáratú kutatáson alapuló kvalitatív vizsgálat tekinthet el az ideológiai konnotációktól és válaszolhatja meg a felvetett kérdéseket.

Román eredetiből fordította Demeter Éva

⁴⁵ Újszerű jelenség a külföldi munkahelyi migráció, amely a vizsgált társadalom tagjainak alkalmazkodó, társadalmi és kulturális beilleszkedési képességét bizonyítja újfent. Másrészt igaz az, hogy a külföldi munkavállalás indoka távol áll a gazdasági hasznosságtól. Amint jelezték és amint azt magunk is tapasztaltuk, az így szerzett pénzt irracionálisan költik el, túlméretezett házakra, amelyekből a legegység felszerelések hiányoznak, luxusgépkocsikra stb. Nem áll szándékunkban elidőzni ennél a témánál. Egyfelől terepkutatásaink azt sugallták, hogy a katolikusok fejlettebb gazdasági érzékkel rendelkeznek, mint az ortodoxok, amit ez utóbbiak el is ismernek. Másfelől, a nézőpont átvértékelődésével nemcsak a gazdasági hasznosságra reflektálhatunk, hanem azokra a kulturális javakra is, amelyeket a külföldön dolgozók megszereznek. Tehát motivációjuk sokkal összetettebb lehet.

Mellékletek

FRUMÓSSZA. Az exogámia területét képező zónák és megyék.

I – A vegyes házasságok exogámiájának közvetlen kiterjedtsége: Tázló, Balcani, Szoloncka.

7. táblázat. **Frumósza**. Az exogámia átlagos kiterjedtsége (Bákó megye területe, kivéve a szomszédos falvakat):

<i>Teljes falu</i> <i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>	<i>Katolikus házasságok</i> <i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>	<i>Ortodox házasságok</i> <i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>	<i>Vegyes házasságok</i> <i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>
<i>Bákó</i>			
Boreasa		Boreasa	
Csügés	Csügés		
Dormányfalva			
Gura Bolonțului	Gura Bolonțului		
Lukácsfalva		<i>Lukácsfalva</i>	
<i>Luizikalagor</i>	<i>Luizikalagor</i>		
<i>Măgirești</i>		<i>Măgirești</i>	
Mojnest	Mojnest		
<i>Poduri</i>		<i>Poduri</i>	
Tazlăul Sărat	Tazlăul Sărat		
<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>
			Dormányfalva
Árgyevány		Árgyevány	
<i>Bogáta</i>	<i>Bogáta</i>		
Bucșești		Bucșești	
<i>Buhuși</i>	<i>Buhuși</i>	<i>Buhuși</i>	
<i>Grigoreni</i>	<i>Grigoreni</i>	Grigoreni	
Luncani	Luncani		
Năsoiești	Năsoiești		
Nodișor		Nodișor	
Ripajepi	Ripajepi		
Tescani		Tescani	
<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>
	Bákó		
	Lukácsfalva	Mojnest	Mojnest
			Măgirești
		Dormányfalva	
Berzunc		Berzunc	Berzunc
Bruszturósza		Bruszturósza	
Gajdár	Gajdár		Gajdár
Kománfalva		Kománfalva	
Coțofănești	Coțofănești		
Forrófalva		Forrófalva	
Dózsa	Dózsa		
Gyimes		Gyimes	
Glăvănești		Glăvănești	
Letea-Veche	Letea-Veche		
Mănăstirea Cașin	Mănăstirea Cașin		
Negri		Negri	
Onyest		Onyest	

<i>Teljes falu</i>	<i>Katolikus házasságok</i>	<i>Ortodox házasságok</i>	<i>Vegyés házasságok</i>
<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>
Poiana șoimului			Poiana șoimului
Roșiori			Roșiori
Szászkút			Szászkút
Scorteni		Scorteni	Scorteni
Szlánikfürdő	Szlánikfürdő		Szlánikfürdő
Stănișești		Stănișești	
Ungureni			Ungureni
Valény	Valény		
Vlăsinești		Vlăsinești	

8. táblázat. **Frumoșza.** Az exogámia maximális kiterjedtsége (Bákó megyén kívül):

<i>Teljes falu</i>	<i>Katolikus házasságok</i>	<i>Ortodox házasságok</i>	<i>Vegyés házasságok</i>
<i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>	<i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>	<i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>	<i>I–V. intervallum</i> <i>(1918–1942)</i>
<i>Beszterce-Naszód</i>	<i>Beszterce-Naszód</i>		
Kovászna		Kovászna	
Hargita	Hargita		
Maros			
Neamț	Neamț	Neamț	
Nagyküüllő	Nagyküüllő		
<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1944–1968)</i>
			Maros
<i>Fehér</i>		<i>Fehér</i>	
Bessarábia		Bessarábia	
Bukovina		Bukovina	
Dâmbovița		Dâmbovița	
<i>Dolj</i>		<i>Dolj</i>	
<i>Galați</i>	Galați		
Iași		<i>Iași</i>	
<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>
			Hargita
			Neamț
		Beszterce-Naszód	Beszterce-Naszód
Arad	Arad		
Argeș		Argeș	
Belgium		Belgium	
Bihar			Bihar
Botoșani		Botoșani	Botoșani
Brassó		Brassó	
Bukarest			Bukarest
Buzău		Buzău	Buzău
Călărași			Călărași
Kolozs	Kolozs		Kolozs
Constanța		Constanța	Constanța
Gorj		Gorj	
Hunyad	Hunyad	Hunyad	
Ialomița		Ialomița	Ialomița
Ilfov		Ilfov	Ilfov
Olt		Olt	
Prahova			Prahova
Szatmár	Szatmár		
Suceava	Suceava		Suceava

<i>Tejles falu</i>	<i>Katolikus házasságok</i>	<i>Ortodox házasságok</i>	<i>Vegyés házasságok</i>
<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1969–2001)</i>
Teleorman		Teleorman	
Temes			Temes
Vâlcea	Vâlcea	Vâlcea	Vâlcea
Vaslui	Vaslui	Vaslui	Vaslui
Vrancea	Vrancea	Vrancea	Vrancea

Megjegyzés: Félkövér betűtípussal szedtük azon települések/megyék nevét, amelyek mindhárom értékelt időszakban szerepelnek, míg dőlttel azokat, amelyek csak két időszakban jelennek meg.

GORZAFALVA. Az exogámia területét képező települések és megyék.

I – A vegyes házasságok exogámiájának közvetlen kiterjedtsége: Bogdánfalva, Poiana Sărată, Szlánikfürdő.

9. táblázat. **Gorzafalva.** Az exogámia átlagos kiterjedtsége (Bákó megye területe, kivéve a szomszédos falvakat):

<i>Tejles falu</i>	<i>Katolikus házasságok</i>	<i>Ortodox házasságok</i>
<i>I–V. intervallum</i> <i>(1922–1946)</i>	<i>I–V. intervallum</i> <i>(1922–1946)</i>	<i>I–V. intervallum</i> <i>(1922–1946)</i>
Bârsănești		Bârsănești
<i>Borzest</i>	<i>Borzest</i>	
Bruszturósza		Bruszturósza
Cașin		Cașin
<i>Dormányfalva</i>	Dormányfalva	
<i>Doftâna</i>	<i>Doftâna</i>	
Ferseni		Ferseni
Măgirești		Măgirești
Onyest	Onyest	Onyest
Poduri		Poduri
Rekecsin	Rekecsin	
Răcăuți		Răcăuți
Tatros	Tatros	
<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1947–1966)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1947–1966)</i>	<i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1947–1966)</i>
	Bârsănești	
	Cașin	
		Borzest
		Rekecsin
Asău	Asău	
<i>Bákó</i>	<i>Bákó</i>	<i>Bákó</i>
Băhnașeni		Băhnașeni
<i>Berești</i>	<i>Berești</i>	<i>Berești</i>
<i>Berzunc</i>		<i>Berzunc</i>
Buciumi	Buciumi	
<i>Căiuți</i>	<i>Căiuți</i>	
Kománfalva	Kománfalva	
Cornățel		Cornățel
<i>Gyimes</i>	Gyimes	
Luncani	Luncani	
Palánka	Palánka	
Pălincia	Pălincia	
Perzsol		Perzsol

<i>Teljes falu</i> <i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1947–1966)</i>	<i>Katolikus házasságok</i> <i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1947–1966)</i>	<i>Ortodox házasságok</i> <i>VI–IX. intervallum</i> <i>(1947–1966)</i>
<i>Păucești</i>	<i>Păucești</i>	
<i>Râpile</i>	<i>Râpile</i>	<i>Râpile</i>
<i>Sănduleni</i>	<i>Sănduleni</i>	
<i>Schitu-Frumoasa</i>	<i>Schitu-Frumoasa</i>	
<i>Siminicea</i>		<i>Siminicea</i>
<i>Ștefan cel Mare</i>	<i>Ștefan cel Mare</i>	<i>Ștefan cel Mare</i>
<i>Esztrugár</i>	<i>Esztrugár</i>	
<i>Rosszpatak</i>	<i>Rosszpatak</i>	
<i>Száraspatak</i>	<i>Száraspatak</i>	
<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1968–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1968–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1968–2001)</i>
	<i>Berzunc</i>	
		<i>Asău</i>
		<i>Căiuți</i>
		<i>Dormányfalva</i>
		<i>Doftána</i>
		<i>Gyimes</i>
		<i>Păucești</i>
		<i>Sănduleni</i>
		<i>Száraspatak</i>
	<i>Vultureni</i>	
<i>Árgyevány</i>	<i>Árgyevány</i>	
<i>Buhuși</i>		<i>Buhuși</i>
<i>Klézse</i>	<i>Klézse</i>	
<i>Corbasca</i>	<i>Corbasca</i>	
<i>Coțofănești</i>	<i>Coțofănești</i>	<i>Coțofănești</i>
<i>Dealul-Morii</i>	<i>Dealul-Morii</i>	
<i>Forrófalva</i>	<i>Forrófalva</i>	
<i>Frumósza</i>		<i>Frumósza</i>
<i>Găiceanca</i>	<i>Găiceanca</i>	<i>Găiceanca</i>
<i>Gropile</i>	<i>Gropile</i>	
<i>Gura-Văii</i>	<i>Gura-Văii</i>	
<i>Helegiu</i>	<i>Helegiu</i>	<i>Helegiu</i>
<i>Horgești</i>	<i>Horgești</i>	
<i>Izvorul-Berheciului</i>	<i>Izvorul-Berheciului</i>	<i>Izvorul-Berheciului</i>
<i>Letea-Veche</i>	<i>Letea-Veche</i>	
<i>Lipova</i>	<i>Lipova</i>	
<i>Livezi</i>	<i>Livezi</i>	<i>Livezi</i>
<i>Luizikalagor</i>	<i>Luizikalagor</i>	
<i>Lupeni</i>	<i>Lupeni</i>	
<i>Moinest</i>	<i>Moinest</i>	
<i>Motoșeni</i>	<i>Motoșeni</i>	
<i>Belcseszku</i>	<i>Belcseszku</i>	<i>Belcseszku</i>
<i>Podu-Turcului</i>	<i>Podu-Turcului</i>	
<i>Prăjești</i>	<i>Prăjești</i>	
<i>Roșiori</i>	<i>Roșiori</i>	
<i>Sărata</i>		<i>Sărata</i>
<i>Szászkút</i>	<i>Szákút</i>	<i>Szászkút</i>
<i>Tătărăști</i>	<i>Tătărăști</i>	
<i>Diószeg</i>	<i>Diószeg</i>	
<i>Ungureni</i>	<i>Ungureni</i>	<i>Ungureni</i>
<i>Urechești</i>	<i>Urechești</i>	<i>Urechești</i>
<i>Vlădeni</i>	<i>Vlădeni</i>	

II – ebben a csoportban egyetlen vegyes házasság köttetett, Berești-Tazlăuban.

10. táblázat. **Gorzafalva**. Az exogámia maximális kiterjedtsége (Bákó megyén kívül):

<i>Teljes falu</i> I–V. intervallum (1922–1946)	<i>Katolikus házasságok</i> I–V. intervallum (1922–1946)	<i>Ortodox házasságok</i> I–V. intervallum (1922–1946)
Bessarábia	Bessarábia	Bessarábia
Botoșani		
Brăila		
Brassó	Brassó	Brassó
Bukarest		Bukarest
Csehszlovákia		
Kolozs		
Constanța		Constanța
Kovászna	Kovászna	
Galați	Galați	
Hargita	Hargita	
Iași	Iași	
Ilfov		Ilfov
Jugoszlávia	Jugoszlávia	
Neamț	Neamț	
Szeben		
Temes		Temes
Vaslui	Vaslui	Vaslui
Vrancea	Vrancea	Vrancea
VI–IX. intervallum (1947–1966)	VI–IX. intervallum (1947–1966)	VI–IX. intervallum (1947–1966)
		Kovászna
		Galați
		Neamț
	Botoșani	
	Bukarest	
	Ilfov	
	Temes	
Bukovina		Bukovina
Buzău	Buzău	
Dâmbovița	Dâmbovița	
Ialomița	Ialomița	Ialomița
Maros	Maros	
Olt	Olt	
Prahova	Prahova	Prahova
Szatmár		Szatmár
Suceava	Suceava	
Teleorman	Teleorman	
Tulcea	Tulcea	
Vâlcea	Vâlcea	
X–XVI. intervallum (1968–2001)	X–XVI. intervallum (1968–2001)	X–XVI. intervallum (1968–2001)
		Botoșani
		Buzău
		Hargita
		Iași
		Maros
		Neamț
		Suceava
		Tulcea
	Brăila	
	Bukarest	
	Szeben	Szeben

<i>Teljes falu</i>	<i>Katolikus házasságok</i>	<i>Ortodox házasságok</i>
<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1968–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1968–2001)</i>	<i>X–XVI. intervallum</i> <i>(1968–2001)</i>
Argeş	Argeş	
Svájc	Svájc	
Hunyad	Hunyad	
Magyarország	Magyarország	

II – Exogám egyes házasságok a következı megyebeliekkel voltak: Botoşani, Galaţi.

Megjegyzés: Félkövér betıtípussal szedtük azon települések/megyék nevét, amelyek mindhárom értékelt idıszakban szerepelnek, míg dılttel azokat, amelyek csak két idıszakban jelennek meg.

Irodalom

- CAITĂR-GHIOLDUM, Constanţa
2001 *Din istoria localităţii Oituz*. Bacău
- GHINDĂ, Maria
1997 *Valea Oituzului, pagini de istorie modernă şi contemporană*. Universitatea Al. Ioan Cuza, Iaşi
- GHIORGHIU, Constantin D.
1895 *Dicţionar geografic al judeţului Neamţ*. Bucureşti
- MĂRTINAŞ, Dumitru
1985 *Originea ceangăilor din Moldova*. Bucureşti
- MESROBEANU, Anton
1928 Contribuţii la istoria catolicismului din Moldova. *Cercetări istorice. Revistă de istorie românească. Viaţa Românească*, 2. IV. Iaşi, 76–91.
- POZSONY Ferenc
2002 *Ceangăii din Moldova*. Asociaţia Etnografică Kriza János, Cluj
- ŞERBAN, Stelu
2000 Zăbala, a village from Transylvania. Its kinship structures. *Etudes et documents balkaniques et méditerranéens*, 22. Paris, 35–49.
- SOUTZO, Nicolas
1849 *Notions statistiques sur la Moldavie*. Iassy
- STAN, Valerian – WEBER, Renate
1997 *The Moldavian Csango*. International Foundation for Promoting Studies and Knowledge of Minority Rights, Budapest
- TÁNCZOS Vilmos
1998 *Hungarians in Moldova*. Institute for Central European Studies, Budapest

Források

- MANUILĂ, Sabin
1938–1942 *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*. [România általános népszámlálása 1930. december 29-én] II. kötet. Bukarest
- RACOVITĂ, Ortansa
1895 *Dicţionar geografic al judeţului Bacău*. [Bákó megye földrajzi szótára] Bukarest
1914 *Dicţionarul statistic al României întocmit pe baza rezultatelor definitive ale recensământului populaţiunii din 19 decembrie 1912*. [România statisztikai évkönyve az 1912. december 9-i végleges népszámlálási adatok alapján] I. kötet. Bukarest